

V.2. Proksemika – udaljenosti, smjer i pozicije

Postoje očekivanja koja udaljenost, proksemika govora, glasa, najbolje odgovara u nekoj vokalnoj profesiji. Ako se bitnije narušava, govor se u različitim funkcijama ne doživljava naravnom upućenošću prema komunikatoru. O odnosu na usmjerenost prema slušateljima i njihovu recepciju udaljenosti, upućujemo na istraživanja govora elektroničkih medija (Miloš, 1995) te glumačkoga filmskog govora (Varošanec-Škarić, 2000).

Najprije ćemo odrediti pojam proksemike. S jedne strane, prostorne odnose možemo sagledavati kao fizičke granice teritorijalnosti, kao «područja organizma» i prava na određeno područje i obranu teritorija, koja se u ljudskoj rasi razlikuje od kulture do kulture (Argyle, 1988). Kaže se da ljudi tretiraju teritorij kao seks, zna se čija je čija stolica, gdje sjedi gospodar kuće, koji je prostor gazdarice i što znači «nedodirljivost» kuhinje. U tom smislu zadana teritorijalnost djeluje kao znak u javnim poslovima, za govornicom, u kazalištu. Primjerice, zna se kakva je teritorijalnost scenskoga prostora za određeni lik u antičkom teatru, gdje je mjesto kralja, glasnika, roba, kako izgleda renesansni prostor trga i kako ga određuju osobe, kako izgleda prostor građanskoga salona 19. stoljeća; pa prema tim zadanostima razumijevamo i izokretanje teritorijalnosti u dramama apsurdna 20. stoljeća, kako su raspoređene uloge u operama, itd. Svaka osoba s obzirom na teritorijalnost i funkciju, zahtijeva i određenu glasovu sliku, gotovo kao stereotip. S druge strane, sliku glasa kao sugovornoga znaka u umjetničkim vrstama i općenito u javnom govoru, bitno određuju proksemički znakovi. Proksemika je učenje načina komuniciranja u prostoru u kojemu čovjek dobiva znakove i prosudbu na temelju variranja odnosa među ljudima (Hall 1964, i prema: 1990). Neformalni, individualni prostor kao sugovorni znak određen je: 1. znakovima udaljenosti i rasporedom sugovornika, u kojemu udaljenost i kut izražavaju stupanj sociopetalnosti odnosno sociofugalnosti; 2. smjerom komunikacije (v. Harrison, 1974). Udaljenost i kut te smjer, odredit će stupanj približavanja (sociopetalnosti) odnosno udaljavanja (sociofugalnosti) komunikacije. I scenografija, oblik i veličina prostora (skučenost, izduljenost) pri tome imaju svoje značenje koje će utjecati na «proksemiku» glasa u određenoj vokalnoj profesiji. Naravno, sve je to u suodnosu sa sadržajem komunikacije i tehničkim uvjetima javnoga nastupanja. Primjerice, scenski glumci projekcijom glasa moraju odavati dojam naravnoga glasa, iako ga moraju učenjem impostirati i istodobno zadovoljiti sve proksemičke znakove, kao što su stvarna udaljenost od partnera, značenje prostora u kojem se govor odvija (npr. slika renesansnog trga, građanske sobe, otvorenog trga), proksemika sociopetalnosti ili pak sociofugalnosti komunikacije, broj osoba kojima se glumac u ulozi obraća, a, s druge strane, glas mora biti impostiran da govor bude jasan, razumljiv gledateljima u odnosu

na prostor teatra (veći, manji, s dobrim ili lošim prijenosom zvuka). Filmski glumci prilagođavaju glas samo u odnosu na stvarnu udaljenost i sadržaj komunikacije (zbog mikrofonskog govorenja i tehničkih naknadnih prilagodbi prostornim uvjetima). Znamo da gledatelji zamjećuju «preglumljenost» ako se na filmu govori scenskom impostacijom, scenskim glasom, neodgovarajućom govornom proksemikom (Varošanec-Škarić, 2000), ali da isto tako ne cijene ni kad glumci u teatru govore nenjegovanom impostacijom i dikcijom, zbog čega je govor nerazumljiv.

V.2.1. Stvarna udaljenost sugovornika

Stvarna udaljenost između sugovornika dijeli se u četiri glavne prostorne udaljenosti: intimni, osobni, socijalni ili društveni te javni prostor. Svaki se od tih prostora može dijeliti na bliski i daleki. U suodnosu sa sadržajem komunikacije, svaka stvarna udaljenost može izražavati komunikacijsko približavanje ili udaljavanje, iako nazivi prije svega označavaju uobičajene društvene odnose unutar njih.

Intimni prostor određuje udaljenost od 15 cm do 45 cm, primjerice u odnosu između supružnika, ljubavnika (i zaljubljenih), djece, intimnih prijatelja. Ako predložimo nultu udaljenost, vidjet ćemo poljubac (usta u usta) ili pak udarac (šaka u lice).

Osobni prostor proteže se od 45 cm do 120 cm i uobičajena je razdaljina između prijatelja, u društvenoj komunikaciji pri zabavama.

Društveni (socijalni) prostor počinje od otprilike 1,2 m do 3,5 m, bliži je do 2,5 m a dalji od 2,5 m do 3,5 m. U tom prostoru komuniciraju suradnici u poslu, u suodnosu smo s primjerice prodavačima i općenito, nepoznatim ljudima.

Javni prostor proteže se od 3,5 m, gdje počinje bliži javni prostor, dok udaljenost od 8 m znači dalji javni prostor. U tome prostoru podrazumijeva se govor većoj skupini. Na tim udaljenostima odvija se komunikacija predavanja, te na daljoj govor masi, politički govori.

Kut, odnosno smjer dijeli se na: paralelni, koji određuje suradnički odnos, pravi kut (prijateljski), potom sučelice (natjecateljski odnos) te smjer okrenut leđima (neprijateljski odnos). Primjerice, dvoboj počinje leđa u leđa na bliskoj intimnoj udaljenosti, a završava odbrojanjem koraka i okretanjem lice u lice na većoj udaljenosti.

Iz navedenoga slijedi da orijentacija komunikatora u položaju lica prema licu na maloj udaljenosti označava veliku sociopetalnost, a na velikoj udaljenosti, sociofugalnost; položaj dva tijela pod kutom od 90 stupnjeva, zatim paralelni položaj «rame uz rame», uobičajeno će označavati sociopetalne odnose, suradničke, partnerske, dok će leđa u leđa značiti sociofugalnost, kao i položaj oči u leđa.

Razgovorna pozicija pod pravim kutom, u bližem društvenom prostoru, naglašava topliji, prijateljski odnos prema sugovorniku i očekuje se u razgovoru voditelja sa sugovornikom u televizijskom govoru. Primjeren je u mozaičnom programu u dnevnim jutarnjim i poslijepodnevnim emisijama i općenito za vrijeme intervjua, ako sugovornik nije suveren ili predsjednik države, kad su primjereniji drugačiji smjer i udaljenost. Takav, potonji, komunikacijski odnos podrazumijeva poziciju jedan nasuprot drugom u društvenom prostoru udaljenijem od 1,2 m, štoviše, oko 2 m je najprimjerenija udaljenost, bilo u prostoru službenih predsjedničkih prostorija ili, eventualno, u studiju. Naravno, protokolarni razgovor može dobiti u nekoj zemlji samo akreditirani novinar koji je visoko obrazovan i upućen i u proksemiku govora, a na to pazi i posebno osoblje zaduženo za protokol. U toj poziciji i na toj društvenoj udaljenosti uvijek se razgovara s visoko pozicioniranim osobama, jer je nužna protokolarna distanciranost, razgovor ne smije biti osoban, ne smije se neobavezno «čavrljati» niti previše govoriti, a glas treba prilagoditi takvim uvjetima. Za vrijeme političkih govora, pa i zdravica u protokolarnoj komunikaciji, prisutni su istodobno scenografski znaci (često povišen podij, grbovi, zastave), veličina i izduženost prostorije (znak važnosti, poštivanja), pomoćni mediji (mikrofoni), a to će zahtijevati i svečan, mirniji ton govora, umjerenog tempa, normalne kvalitete glasa i osobito visoko cijenjen ugodan glas, srednje glasnoće.

Ako voditelji donose samo informacije o nekom događanju ili najavljuju goste, ili su u komunikaciji s voditeljem, novinarom iz nekoga drugog televizijskog centra, moguća je i stajaća pozicija i paralelan smjer suvoditelja.

Stajaća pozicija općenito odgovara najavama, a uobičajena je u vođenju svečanih prijenosa, npr. dodjele nagrada unutar profesija (npr. Oscar u filmskoj industriji), vođenje festivala. Stajaća pak pozicija voditelja nasuprot gostima koji sjede nije preporučljiva, jer se stvara nadmoć osobe koja stoji, što onda neki voditelji oslikavaju i vokalnim govornim i sugovornim znacima, pa se obraćaju gostima «s visine», učestalo ih prekidaju, ne ponašaju se bontonski. U stajaćoj poziciji treba biti u vrijeme kad sugovornik stoji, što je često u razgovoru na otvorenom (kraći intervjui, ankete, «crveni tepih») bez govora «s visoka».

U paralelnoj suradničkoj suvoditeljskoj stajaćoj poziciji muškarac između dvije žene dolazi u sredinu.

U vijestima je primjerena govorna proksemika do 2,5 m na kojoj se voditelj obraća zamišljenom gledatelju ili dvama do trima zamišljenim gledateljima. Naravno, na proksemiku će utjecati i govorni stil u ovisnosti o komunikacijskim strategijama, primjerice u informativnom programu (Varošanec-Škarić, 1995). Iako postoje razlike između pojedinačnih vrsta u elektroničkim medijima, nije poželjno da se voditelji postavljaju u viši, nadređeni položaj prema gledateljima sugerirajući preveliku govornu udaljenost, primjerice dalji društveni prostor, kako je pokazalo istraživanje Miloša (1995).

Iako ne treba zanemariti zahtjeve posla javnih govornika, ipak se može reći da je umjetničkim vokalnim profesionalcima najteže svladati dobru projekciju glasa s obzirom na proksemiku, značenja komunikacije i čujnost u prostoru. Dodatna je poteškoća umjetničkoga glumačkoga glasa što on mora davati znakove odnosa krugova komunikacije koji se odnose na stvarnu udaljenost, smjer i kut komunikacije, potom, emocionalnih odnosa među likovima i njihovih funkcija, a sve to u određenom prostoru teatra ili na otvorenom prostoru, što zahtijeva projekciju glasa. Glasovi unutar tih višestrukih proksemičkih znakova moraju odavati naravnost tih odnosa, a i svaka udaljenost i pozicija, smjer sugovornika u umjetničkoj komunikaciji postaju ikonički, indeksni znak, a nisu samo simptomi i dogovoreni znaci. Dakle, do naravnosti umjetničkoga glasa dolazi se uz puno vježbanja i kondicioniranja.

Fonetičari u radu s vokalnim profesionalcima vježbaju govornike kako govoriti na različitim udaljenostima, kako koristiti zaštitni glas te kako impostirati, postaviti glas prema okolnostima govora. Voditelje, novinare u informativnom programu vježba se govoriti na udaljenosti rukohvata, tj. oko 1,5 m do 2,5 m, što je i najugodnija psihološka proksemika.

Dakle, u svim okolnostima javnog govora treba pravilno postaviti glas u odnosu na tehničke uvjete mjesta govora, stvarnu udaljenost govornika od skupine ili zamišljenog slušatelja, sugovornika, partnera, u odnosu na sadržaj govora i psihološku udaljenost među sugovornicima. U elektroničkim medijima treba imati na umu da se govori uz mikrofonski, pa treba paziti da jakost i impostacija glasa odgovaraju stvarnim proksemičkim odnosima. Također, treba imati izvrsnu i prilagođenu dikciju da pri izgovoru okluziva ne bi došlo do šuma zbog udara zračne struje u membranu mikrofona te da izgovor frikativa ne bude prejak i predug. I u ekspresivnom govoru treba paziti da izgovor samoglasnika bude standardan, jer se svaki odmak doživljava nenjegovanim, nekultiviranim izgovorom. U radijskom se pak govoru podrazumijeva nešto jača dikcija zbog fatičke funkcije govora, pa je dobro da se mikrofonski namjesti na odgovarajućoj udaljenosti i bude lagano odmaknut postrance od središta ustiju, tako da dobijemo dojam besprijekorne dikcije, a da se ne čuju udisanje niti smetnje zbog pojačanog izgovora suglasnika.

Fonetska njega glasa podrazumijeva rad s govornim profesionalcima u elektroničkim medijima, s glumcima, pjevačima te, unutar prevencije, i u radu s nastavnicima.

Nastavnički govor posebno je zahtjevan zbog različitih okogovornih uvjeta, koji se tiču tehničkih pomagala, veličine prostorije, broja učenika ili studenata. Stoga njega glasa u podučavanju budućih nastavnika predviđa i vježbe govorenja na različitim udaljenostima u nemikrofonskom i mikrofonskom govoru i savjetuje kako izbjeći preglasno govorenje pravilnom impostacijom.

V.2.2. Uzgovorni znakovi

Uzgovorni znakovi, kao što su scenografija, rekviziti i pomoćni mediji, i njihov pravilan izbor mogu pozitivno utjecati na čuvanje glasove kvalitete. Izduljen stol ili prostorija naglašavaju hijerarhičnost i zahtijevaju veću glasnoću, dok okrugli stol ističe demokratičnost i suradništvo. U određenim društvima više će se naglašavati hijerarhičnost koja će biti naglašena i većim prostorom građevina (primjerice, Pentagon, Palača naroda u Rumunjskoj, Kineska skupština, itd.). Isto tako podignut, povišen podij i veća udaljenost prvih stolica, ističe važnost govornika i zahtijeva veću glasnoću. Glasan govor s vrlo povišene pozicije masi, znak je velike nadmoći, autoritativnosti, važnosti govornika (govori političara s balkona upućeni masama na velikim trgovima). Isto tako, daje značenje pobjednicima u športskim natjecanjima.

Političke institucije općenito poštivaju i protokol sjedenja, a službene osobe dovode izaslanstva na njihova mjesta, primjerice u UN-u. Govor u većem ozvučenom prostoru mora imati raspodijeljene delimitativne stanke tako da se ne preklapaju dijelovi riječi, da ne bi došlo do nerazumijevanja.

Na otvorenom prostoru glas može čuvati pomoćni medij (kao što je razglas, mikrofon i zvučnici), u zatvorenom, većem prostoru, isto tako mikrofonsko govorenje te projekcije, video zid, uporaba prezentacija s pomoću *note-booka*, fotografija, plakata i sl.

Fonetska njega glasa uključuje i nadzor glasnoće uz dobru kvalitetu, boju glasa, jer je prevencija zlouporabe glasa u surječju sugovornih i uzgovornih proksemičkih znakova bitna svrha fonetskih vježbi za glas i govornih vježbi.

Općenito, u svim vokalnim profesijama treba izbjegavati govoriti u buci, govoriti artikuliranije i tiše, ako je moguće, stišati buku u okogovornom okruženju. Nastavnici bi trebali naučiti koristiti i neverbalne znakove za pridobivanje pozornosti, od vizualnih (projekcije, vizualne razvedene usporedbe i tijekom nastavne jedinice) do govora tijela, ruku, pogotovo ilustratore (geste kao što su pokazivači, piktografi, dirigenti, ideografi itd.) te početi govoriti tiše do srednje glasnoće. To će utjecati tako da se razred smiri i stiša, a potom, tijekom nastave, treba u određenim vremenskim isječcima postavljati pitanja učenicima ili studentima jer svaka ciljana aktivnost izravno utječe na povećanu pozornost. Preglasnim govorenjem to se neće postići, a glas će se oštetiti.

Kad je moguće, na seminaru ili vježbama, učenike treba podijeliti u manje skupine s određenim voditeljem skupine, a nastavnik treba davati upute i nadzirati po skupinama za vrijeme sata. Za razgovor o nastavnoj jedinici, kao i na suradničkim sastancima, ugodan je i dobar kružni i elipsasti oblik rasporeda, tzv. potkovasti, za rad u skupini. Na taj način osiguran je smjer «oči u oči» svih sudionika komunikacije, uključujući voditelja sastanka ili nastavnika, što

ekonomizira glasnoću na primjerenu stvarnu udaljenost. Proksemički oblik potkove izražava želju za suradnjom, dobrim poslovnim odnosima, ravnopravnost među sudionicima komunikacije.

Ne treba zaboraviti koristiti pripremne stanke za tihi rad u kojem se pripremaju manje cjeline.

VI. VJEŽBE ZA GLAS I IZGOVOR

U ovome poglavlju upoznat ćemo glavne terapijske vježbe za glas te znatniju pozornost posvetiti fonetskim vježbama za glas i izgovor. U pedagogiji umjetničkoga glasa ciklusi potonjih mogu biti i vježbe zagrijavanja glasa. Posebne pjevačke vježbe zagrijavanja i hlađenja glasa nisu nužno fonetske, pa se njima ovom prigodom nećemo zasebno baviti. Uobičajeno se sve vježbe zagrijavanja glasa, pa tako i fonetske izvode redovito kao kondicijske vježbe, potom prije nastupa, tj. prije zahtjevnije vokalne aktivnosti, a kraće vježbe hlađenja glasa izvode se poslije nastupa, tj. nakon pojačane vokalne aktivnosti. Svrha im je vraćanje glasa u normalno stanje da se spriječi oštećenje glasa.

VI.1. Fonetske vježbe za glas i izgovor (FVGI)

Fonetske vježbe za glas i izgovor (u daljnjem tekstu: FVGI) u Hrvatskoj izvode se trideset i pet godina, kad ih je sedamdesetih prvotno oblikovao Ivo Škarić na Odsjeku za fonetiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a za potrebe rada s glumcima zagrebačke Akademije za kazalište, film i televiziju te u radu s disfoničnim glasovima. U dopunjenom obliku u kakvom se izvode od početka osamdesetih, opisali su ih Škarić i Varošanec-Škarić (1999). Kao što je rečeno, u tom obliku vježbe su usvajale i generacije studenata fonetike, primjerice u okviru predmeta *Ortofonija* i kasnije unutar *Metodike rada na govoru u elektroničkim medijima*, fonetičari Hrvatske televizije, a kao vježbe zagrijavanja glasa dio su jutarnjeg razbuđivanja učenika u Govorničkoj školi (autora i dugogodišnjega ravnatelja Ive Škarića).

Te su vježbe, za studente poznate i kao klasične fonetske vježbe za glas i izgovor, nastale

1. praktičnim iskustvom u radu:
 - s glumcima kazališne akademije,
 - sa spikerima, voditeljima i novinarima HRT-a,
 - u govorničkim školama,
 - na tečajevima s gluhim i naglušim osobama,
 - s disfoničnim osobama;
2. primjenom svjetskih znanstvenih spoznaja,
 - na temelju fonetskih istraživanja autora samih.